

ЗНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ З КАНАЛІВ ЗВ'ЯЗКУ ЯК СЛІДЧА ДІЯ

Розглянуто слідчу дію, зняття інформації з каналів зв'язку, правові та організаційні аспекти провадження її у слідчій практиці. Проведено аналіз норм чинного законодавства та семантичного значення термінології. Висвітлено процесуальні й тактичні можливості провадження слідчої дії, зняття інформації з каналів зв'язку.

У час технічного прогресу та новітніх технологій набувають поширення злочини з використанням пристроїв для таємного спостереження, відеозвукозапису й інших технічних засобів, а також знарядь комп'ютерних технологій і телекомунікацій. Особи, причетні до вчинення злочинів, обмінюються інформацією між собою за допомогою мобільних телефонів, електронної пошти й інших засобів зв'язку. Тому розкриття та розслідування злочинів потребує вдосконалення національного законодавства, криміналістичної техніки і тактики провадження слідчих дій. Окреслена проблема безпосередньо торкається питання тактики зняття інформації з каналів зв'язку, як невід'ємної складової розкриття та розслідування злочинів, протидії злочинності на сучасному етапі державотворення. Адже використання та застосування новітніх технологій суттєво підвищує ефективність виконання функцій, покладених на правоохоронні органи. Це означає, що розвиток технологій і техніки ставить перед криміналістами та правниками такі завдання, виконання яких потребує змістовного і якісно нового обсягу відповідних наукових досліджень.

Вказану проблему досліджували правознавці в Україні та РФ. Викликають інтерес роботи російського криміналіста О.А. Леві щодо використання звукозапису в юридичній практиці [1]. У цьому напрямі працюють і вітчизняні науковці.

Так, О.Ф. Долженков досліджував зняття інформації з каналів зв'язку як суто оперативну дію [2, с. 2]. В.І. Галаган значною мірою вивчав проблему вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності, провадження слідчих дій, проведення зняття інформації з каналів зв'язку та їх співвідношення з оперативно-розшуковими діями [3, с. 57-59].

Дослідження та теоретичні розробки в напрямі вивчення інформації, знятої з каналів зв'язку, тривають з моменту утворення технічних засобів передачі інформації. На цьому тлі виникає багато суперечок та спорів, передусім у визначенні сутності зняття інформації з каналів зв'язку, напругах захисту отриманої інформації та її дослідженні.

Зокрема, сформульована у КПК України назва статті 187 запозичена, майже повністю, без видозмін із Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність". Цілком природно виникає питання термінології. Слово "знімати" тлумачиться, як діставати, брати щось зверху; скидати, щось на себе надіти (наприклад знімати пальто, знімати шляпу); зрізуючи і таке інше, видаляти з поверхні те, що покриває її, становить верхній шар чогось; одержувати, обліковувати наслідки якогось виробничого процесу і та ін.; усувати, збивати (пострілом, ударом); відводити, відкликати звідкись; звільняти, усувати від посади; відмовлятися від чогось попереднього; припиняти дію, вияв чогось; піднімаючи, пересувати, переміщати когось, щось у вище положення; підводити, підносити (руки, голову); У сполученні з абстрактним іменником: починати здійснювати дію, виражену цим іменником; переносити на щось точні розміри, форму чогось; те сама, що й фотографувати; наймати, брати за плату в тимчасове користування; перекладати верхню частину ставованих карт униз перед роздочкою їх гравцем; проїмати, охоплювати (про почуття).

Слово "інформація" має ще більше визначень. У найширшому розумінні – це відомості про будь-які події, чийсь діяльність і та ін.; повідомлення про щось; матерія в русі; повідомлення в засобах масової інформації.

Слово "канал" – наповнене водою штучне річище для судноплавного сполучення між водоймищами, зрошування ґрунтів осушування боліт, відводу або стоку води; вузька порожнина в чому-небудь, що має форму трубки; в організмі людини або тварини – звивиста трубка, якою проходять різні речовини; шлях поширення чого-небудь.

Слово "зв'язок" – можливість спілкування з ким-, чим- небудь; засіб спілкування на відстані; установа, установи, що забезпечують технічні засоби спілкування на відстані, ділові офіційні відносини, стосунки; співвідношення між різними явищами тощо, засновані на взаємозалежності та взаємообумовленості; внутрішня близькість із кимось, чимось; міцне сполучення, з'єднання чогось із чимось; виведення із вільного стану [4, с. 473, 504, 518, 450].

Отже, визначення досить змістовні та широкі, але не дають розуміння, уявлення про їх належність до кримінального процесу. У Юридичній енциклопедії зняття інформації з каналів зв'язку розглядається лише як захід, що застосовується у оперативно-розшуковій діяльності [5, с. 633-634]. Відповідно до положень чинного кримінально-процесуального законодавства України, під терміном "телефонні розмови" потрібно розуміти не лише текстову (змістовну) частину повідомлення, а весь процес чи дію, пов'язану з цим. Цілком очевидно, що

законодавець ставить під правову охорону не лише зміст зазначених видів кореспонденції, а й сам факт існування такого інформаційного повідомлення. Схожий підхід у трактуванні цього питання реалізується і у кримінально-правовій доктрині.

Так, порушенням таємниці телефонних розмов і телеграфних повідомлень громадян (відповідно до ст. 163 КК України), вважаються різного роду дії, пов'язані з прослуховуванням без відома або без згоди їх, розмови по телефону або повідомлення по телефону; розголошенням сторонній особі службовою особою самого факту телефонної розмови або телефонного повідомлення (наприклад, повідомлення про абонентів, між якими відбулася розмова; час такої телефонної розмови тощо). Це означає, що право на таємницю телефонних розмов та кореспонденції є недоторканим і гарантується Конституцією України (ст. 31) та законами України. Адже, Основним Законом України передбачено, що кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. У Кримінальному судочинстві (ст. 14¹ КПК України), також урегульовується охорона особистого життя громадян, таємниці листування, телефонних розмов і телеграфних повідомлень, банківських вкладів і рахунків. За втручання в особисте життя громадян, зокрема за запис переговорів в Україні, передбачено кримінальну відповідальність (163 КК України). Право на особисте життя – юридична категорія, що складається з низки правових засад, в тому числі і свободи думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ч. 1 ст. 34 Конституції України). Більше того, якщо уважно розглянути родові і видові значення об'єкта, то видно, що в Україні контроль і запис переговорів вважається неприпустимим. Водночас законодавець дозволяє втручання в особисте життя громадян, але в чітко визначених межах. Так, кримінально-процесуальне законодавство України передбачає спеціальний порядок зняття інформації з каналів зв'язку. Зокрема, у ч. 1 ст. 187 КПК України передбачено, що накладення арешту на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку може бути застосовано лише за наявності достатніх підстав вважати, що в листах, телеграфній та іншій кореспонденції підозрюваного чи обвинуваченого іншими особам або інших осіб підозрюваному чи обвинуваченому, а також в інформації, якою вони обмінюються за допомогою засобів зв'язку, містяться дані про вчинений злочин або документи та предмети, що мають доказове значення, і якщо іншими способами одержати ці дані неможливо. Сьогодні, відповідно до Закону України "Про міліцію", в Україні перед правоохоронцями постають завдання попередження та запобігання злочинів, а потім вже їх розкриття і розслідування. У ч. 3 ст. 187 КПК України закріплені ці завдання, а також зазначено, що арешт на кореспонденцію і зняття інформації з каналів зв'язку з метою запобігання злочину можуть бути застосовані до порушення кримінальної справи.

При дослідженні питань зняття інформації з каналів зв'язку нами було проведено опитування 98 слідчих органів внутрішніх справ та 52 слідчих прокуратури, унаслідок чого встановлено відсутність єдиної тактики проведення слідчої дії – зняття інформації з каналів зв'язку. Аналіз криміналістичної літератури дозволяє дійти аналогічних висновків. Із цих причин автором й обрано зазначену тематику об'єктом свого наукового дослідження.

Як свідчать дані зазначеного опитування, слідчі не користуються наданими законодавцем можливостями щодо проведення зняття інформації з каналів зв'язку до порушення кримінальної справи, а, спрошуючи собі завдання, доручають його проведення як оперативно-розшукового заходу органам дізнання.

При розслідуванні кримінальної справи, за наявності наведених вище підстав, передбачених ч. 1 ст. 187 КПК України, слідчий, за погодженням з прокурором, звертається з поданням до голови апеляційного суду за місцем провадження слідства про накладення арешту на кореспонденцію чи зняття інформації з каналів зв'язку. Голова суду чи його заступник розглядає подання, вивчає матеріали справи, за необхідності, вислуховує слідчого, а також думку прокурора, після чого, залежно від підстав для прийняття такого рішення, вносить постанову про зняття інформації з каналів зв'язку або про відмову в цьому.

Особливе значення у контексті окресленої тематики має питання тактики провадження слідчої дії – зняття інформації з каналів зв'язку. Отже, тактика – це мистецтво командувати військами, або одна зі складових воєнного мистецтва (поряд зі стратегією, що включає теорію і практику ведення війни), наука про підготовку, організацію і ведення бою, у широкому розумінні – визначення методів, шляхів, засобів, форм боротьби, що найбільше відповідають конкретним обставинам у даний момент і забезпечують стратегічний успіх (спрямований на досягнення основної, генеральної мети).

Відповідно до ч. 4 ст. 187¹ КПК України дослідження інформації, знятої з каналів зв'язку, у необхідних випадках проводиться з участю спеціаліста. Ним у даному випадку може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних засобів і може надавати консультації під час вчинення процесуальних дій з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Слідчий прослуховує чи іншим способом вивчає зміст знятої інформації, про що складає протокол. Зазвичай, він не може самостійно обробити інформацію, отриману таким шляхом. По-перше, відсутня відповідна техніка; по-друге, відсутні необхідні навички та знання. Тому йому надають допомогу у цьому спеціалісти та експерти відповідних установ. При виявленні в інформації даних, що мають доказове значення, слідчий відтворює у протоколі відповідну частину запису. Після цього він своєю постановою визнає носій знятої інформації доказом і долучає його до кримінальної справи. На практиці досить час-

то виникають питання допустимості таких доказів, а також питання встановлення технічних умов і технології отримання відеозвукозапису.

Оскільки закон містить вказівку на декілька можливих способів обробки та аналізу отриманої інформації, але не зазначає яких конкретно, логічним є висновок про те, що інформація з каналів зв'язку може вивчатись не лише через прослуховування змісту розмов, а й іншими способами. Це також свідчить про те, що право на таємницю телефонних розмов може порушуватися різними способами, серед яких і прослуховування.

У абсолютній більшості випадків слідчий, отримавши матеріали відеозвукозапису, надсилає їх на криміналістичне дослідження. Але те, як правильно надсилати матеріали, необхідні для дослідження, які матеріали, тобто технічні пристрої та носії, зразки фонограм та інше, необхідно окремо уточняти на законодавчому рівні. Ці питання вивчаються і досліджуються колективом Київського науково-дослідного інституту судових експертиз та Київського національного університету внутрішніх справ. Статті науковців цих закладів, оприлюднені у збірниках наукових праць, надають можливість практичним працівникам правоохоронних органів більш ефективно протидіяти злочинності, повно й об'єктивно розслідувати злочини.

Предметом криміналістичної експертизи матеріалів та засобів відеозвукозапису є фактичні відомості, що відображаються у відеофонограмі – речовому доказі й стосуються кримінальної справи, а також пов'язані з технікою для відтворення відеофонограми і дикторами, мова яких зафіксована на ній, та які можна встановити за допомогою спеціальних знань у галузі теорії криміналістичної ідентифікації, акустики, лінгвістики й інших наукових дисциплін. Уважається, що цей вид експертного дослідження бере свій початок з першої половини 60-х років ХХ століття, коли вийшли друком статті про отримання зображення голосу у вигляді розгорнутої в часі його амплітудно-частотної характеристики {сонограми} [6]. Сьогодні дослідження з відповідної тематики тривають, розширюється їх теоретична і методологічна база. Використання фонограм для криміналістичних цілей легально дозволено в Україні лише в 90-ті роки. Діяльність експерта, який досліджує фонограми, має визначені особливості, обумовлені природою об'єкта дослідження та поставленими слідчим або судом питаннями. Вирішення експертних завдань зазвичай вимагає евристичного пошуку рішень і ситуаційного підходу. Фоноскопична експертиза – це єдиний вид експертної діяльності, основним знаряддям якого є не зір, а слух, та процеси, що пов'язані з ним [7]. Отже, спеціалісти та експерти відіграють сьогодні важливу роль у проведенні такої слідчої дії, як зняття інформації з каналів зв'язку, а рівень підготовки слідчих, їх матеріальне й технічне забезпечення не належний. Тому на законодавчому рівні необхідно чітко зазначити всі аспекти проведення вказаної слідчої дії, а саме: питання тактики, методології, техніки, фінансів та інші.

Необхідно вказати, які саме відеофонограми можуть бути речовими доказами, та зазначити коло осіб, які мають право надавати їх.

Сьогодні тема тактики слідчої дії, зняття інформації з каналів зв'язку, та й самої слідчої дії, є актуальною і фактично не розробленою, а відповідне законодавство має суттєві недоліки.

Значні труднощі у роботі слідчих викликає неналежне фінансування і технічне забезпечення та відсутність напрацьованих методик у цьому напрямі. Аналогічні труднощі й в експертів-криміналістів. Досить багато проблем виникає і по самій процедурі проведення слідчих дій та й в організації роботи. Тому пропонуємо доповнити чинне процесуальне законодавство. Зокрема, викласти диспозицію ст. 187 КПК України в іншій редакції, провести широкі обговорення окресленої проблеми та внести відповідні пропозиції до проекту КПК України (ст. 267 "Накладення арешту на кореспонденцію і застосування технічних засобів отримання інформації") щодо питань удосконалення тактики зняття інформації з каналів зв'язку як слідчої дії.

Подальші наукові дослідження будуть спрямовані на вдосконалення тактики слідчої дії, зняття інформації з каналів зв'язку та включатимуть процесуальну роботу як суб'єктів, так і безпосередніх виконавців кримінально-процесуальної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Леви А. А. Звукозапись в уголовном процессе / Леви А. А. – М. : Юрид. лит., 1974. – 104 с.
2. Долженков О. Ф. До питання про оптимізацію співвідношення оперативно-розшукової та слідчої функцій / О. Ф. Долженков // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1990. – № 2.
3. Галаган В. І. Проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності органів внутрішніх справ України : [монографія] / Галаган В. І. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – 300 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови [з дод. і допов.] / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
5. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 2. – 744 с.
6. Кочетков А. Т. Криминалистическое исследование видеосигнала по выявлению идентификационных признаков видеоаппаратуры и видеоносителей / [Кочетков А.Т., Серов В.Н., Поставнин В.И., Ванин С.И., Голощапова Т.И. и др.]. – М. : ЭКЦ МВД РФ, 1998. – 40 с.
7. Ложкевич А. А. Основы экспертного криминалистического исследования магнитных фонограмм / [Ложкевич А.А., Снетков В.А., Чиванов В.А., Шаршунский В.Л.]. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1977. – 172 с.